

Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1964–1973. – Т. I–IV; **27.** *Христов Г.* Местные имена в Маданско / Г. Христов. – София: Изд-во на БАН, 1964; **28.** *Черняхивская Е.М.* Взаимоотношения между названиями населенных мест и гидронимами / Е.М. Черняхивская // Доклады и сообщения Львовского отдела Географического общества УССР за 1964 г. – Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1965. – С. 82–84; **29.** Чешско-русский словарь / Под ред. Л.В. Копецкого, Й. Филиппа, О. Лешки. – Изд. 2. – М.: Изд-во «Русский язык»; Прага: Гос. пед. издательство, 1976. – Т. 1–2; **30.** Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева. – М.: Наука, 1974–2011. – Вып. 1–37; **31.** *Юрків М.М.* Гідронімно-ойконімний паралелізм в українській ономастиці (на матеріалі ономастикону Західної України) / М.М. Юрків. – Тернопіль: Богдан, 1999; **32.** *Яшкін І.Я.* Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія / І.Я. Яшкін. – Мінск: «Навука і тэхніка», 1971; **33.** *Atlas gwar bojkowskich* / Pod red. J. Riegera. – Wrocław etc.: Wyd-wo PAN, 1984; **34.** *Bijak U.* Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego / U. Bijak. – Kraków: Wyd-wo naukowe DWN, 2001; **35.** *Dickenmann E.* Studien zur hydronymie des Savaesystems / E. Dickenmann. – Heidelberg: Karl Winter. – Universitätsverlag, 1966. – Т. I–II; **36.** *Hydronymia Odry: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym* / Pod red. H. Borka. – Opole: Instytut Śląski, 1983; **37.** *Hydronymia Wisły. Cz. I: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym* / Pod red. P. Zwolińskiego. – Wrocław etc.: Wyd-wo PAN, 1965; **38.** Имена места. Pregled svih mesta i opština, narodnih odbora srezova i pošta u Jugoslaviji. – Beograd: Izd. Službenog lista FNRJ, 1956; **39.** *Jiskra Z.* Starší česká jména přítoky Mže / Z. Jiskra // Acta Onomastica. – 2005. – R. XLVI. – S. 65–71; **40.** *Kopertowska D.* Nazwy topograficzne Radomskiego / D. Kopertowska // Onomastica. – 1994. – R. XXXIX. – S. 49–78; **41.** *Profous A., Svoboda J.* Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny / A. Profous, J. Svoboda. – Praha: Nakl. Čes. Akad. věd, 1947–1957. – D. I–IV; **42.** Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego, W. Walewskiego, 1880–1902. – Т. I–XV; **43.** *Sičáková L.* Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej / L. Sičáková. – Prešov: Pedagogická fakulta UPJŠ, 1996; **44.** Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego. – Warszawa: Nakł. prenumeratów i Kasy im. Mianowskiego, 1900–1927. – Т. I–VIII; **45.** Wörterbuch der russischen Gewässernamen / Begr. von M. Vasmer. – Berlin-Wiesbaden Otto Harrasowitz, 1961–1964. – Bd I–III.

Гладченко А.М. (Київ, Україна)

Граматико-семантичні особливості словотвору чеської ботанічної номенклатури

У статті розглядаються особливості словотвору чеських ботанічних іменів, визначено суфікси, за допомогою яких утворено дендроніми у сучасній чеській мові. Аналізуючи словотворення дендронімів, приділяється увага питанням їх мотивації.

Ключові слова: чеська мова, чеська ботанічна номенклатура, словотвір.

В статье рассматриваются особенности словообразования чешских ботанических номенов, определены суффиксы, с помощью которых образованы дендронимы в современном чешском языке. При анализе словообразования дендронимов, уделено внимание вопросам их мотивации.

Ключевые слова: чешский язык, чешская ботаническая номенклатура, словообразование.

The article discussed the Czech Botanical Nomen derivation, defined suffixes by which formed dendronomeny modern Czech language. When analyzing the derivation dendronomenov, paid attention to their motivation.

Key words: Slavonic languages, terminology, translation.

Вивчення розвитку ботанічної номенклатури, що дуже тісно пов'язана з життям людини від найдавніших часів і до сьогодні, є важливим з погляду сучасного стану чеської мови та її історії. Таке дослідження дає змогу реконструювати процес формування однієї з основних лексико-семантичних груп, що має, перш за все, виразний антропонімічний характер. У сучасному мовознавстві актуальною є проблема визначення питомого й запозиченого шару в складі дендронімів, дослідження специфіки їх творення та функціонування. Встановлення історії власне чеських дендронімних назв дозволяє з'ясувати питання щодо їх зіставно-типологічного вивчення в інших слов'янських мовах.

Дослідження ботанічної номенклатури чеської мови вимагає вивчення в тому числі словотвірного аспекту, який перебував у центрі уваги багатьох славістів та представлений у їхніх працях (М. Шанський, Е. Бенвеніст, Р. Кравчук, С. Бевзенко, І. Ковалик, Г. Нецименко, Ж. Варбот, Ф. Нікітіна, Ю. Азарх, М. Докуліл, В. Шмілауер, Р. Бошкович), питання семантики та словотвору ботанічної лексики української мови розглянуто в монографії А. Шамоти „Назви рослин в українській мові”.

Значна частина лексики сучасної чеської літературної мови, зокрема слова, що належать до лексико-тематичної групи дендронімів, з погляду сучасних семантико-словотвірних зв'язків є непохідними утвореннями. Основа таких лексем визначається як невмотивована, а її значення може бути виявлено лише внаслідок етимологічного аналізу. А. Шамота, досліджуючи назви рослин в українській мові, з цього приводу зазначає: „Значну частину ботанічної номенклатури – як літературних, так і народних найменувань – становлять назви етимологічно непрозорі, внутрішня форма яких з'ясовується лише в результаті глибокого етимологічного аналізу. Причиною забуття внутрішньої форми таких слів, втрати ними відчутних етимологічних зв'язків з іншими словами мови на сучасному етапі є давність їх походження, довгий історичний шлях розвитку, пройдений такими словами. На попередніх етапах могли

зникнути або перейти в розряд діалектної лексики проміжні ланки, що зв'язували їх з іншими словами мови” [3, 9-10].

Як непохідні утворення на позначення дерев та кущів у сучасній чеській мові виступають назви, успадковані з праслов'янської мови: *sosna, tis, smrk, dub, buk, habr, olše, bříza, javor, klen, jasan, lípa, břest, vaz, topol, osika, vrba, jáva, bez, ořech, kdoule, broskev, slíva, višně, třešně, střemcha, dřín, svída, hloh*. Хоча в результаті історико-етимологічного аналізу можна з'ясувати, за допомогою яких словотворчих афіксів було утворено те чи інше слово, з точки зору синхронного аналізу словотвірного процесу ці слова вважаємо непохідними. Непохідними є також іншомовні запозичення: *limba, cedr, túje, jírovec, maďal, oliva, jasmín, vavřín, mimóza, akácie, oleandr, rododendron, pěnišník, pistácie, mandle, kokos, baobab, banán, mango, cedrát, citrón, limon, oranž, grapefruit, hurma, bergamota, smokva, datle, míšpule, amarela, morela, agrešt, rybíz, klikva*.

Більша частина дендронемів у сучасній чеській мові є похідними назвами, утвореними суфіксальним способом словотворення іменників. Більшість чеських назв дерев та кущів утворено за допомогою таких суфіксів: **-áč** (*křapáč, kamenáč*); **-ák** (*ořešák, papírák, lískovák*); **-átk-o** (*karlátko*); **-če** (*rajče*); **-ec** (*nahověvec, lýkovec, hložinec, břestovec*); **-ek** (*bobek, šípek, mandarínek*); **-(n)ic-e** (*kustovnice*); **-ík, -ník** (*ořešník, mandlovník, citronovník, pomerančovník, oranžovník, fikovník, datlovník, morušovník, kavovník, čajovník, kokosovník, kakaovník, banánovník, mangovník, granátník*); **-in-a** (*malina, kalina, jeřabina, ostružina, žeravina, smrčina, jalovčina, švestkovina, kosodřevina*); **-k-a** (*borůvka, brusinka, hruška, zapomínka, mirabelka, mandarínka, kyhanka, srstka, trnoslívka, císařka, divizka, ambrožka, baňatka, bergamotka* тощо); **-oň, -eň** (*hrušeň, broskvoň, kdouloň, slivoň, mandloň, višeň, třešeň, míšpuloň, smokvoň, morušeň*); **-uš-e** (*oskeruše, moruše*); **-yně** (*břekyně, mukyně*).

Суфікс **-k-a** розглядаємо в ботанічному словотворі як демінутивний. На думку Г. Нешименко, чеські утворення з цим суфіксом є прикладом такого цікавого мовного явища, як формування оцінних слів з наступною втратою ними значення оцінки. Оцінні іменники, маючи дві основні функції – номінативну та оцінну, – називаючи певний предмет, одночасно і характеризують його. Однак превалювання номінативної функції призводить до того, що з часом вона залишається єдиною. У сучасній мові оцінне та номінативне значення слова є близькими і відрізняються переважно стилістично (пор. *hruše* (книжн.) і *hruška*) [1, 147-151].

Слова, утворені за допомогою суфікса **-k-a**, мають в основі іменники (*hruška, mirabelka, mandarínka, trnoslívka, srstka, bergamotka*), прикметники (*borůvka, zapomínka*) або дієслова (*brusinka*).

Подібно до суфікса **-k-a** поступово перестали вживатися виключно у зменшувальному значенні також суфікси **-ec, -c-e, -ic-e**. У сучасній чеській

ботанічній номенклатурі зменшувальну функцію зазначених суфіксів повністю втрачено. Тому слова *borovice* та *jalovec*, утворені у праслов'янській мові за допомогою суфіксів **-ic-e** та **-ec**, носії сучасної чеської мови не сприймають як демінутиви. Не мають відтінку зменшеності і пізніші утворення *nahověvec*, *lýkovec*, *hložinec*, *břestovec*, *kustovnice*. Так само і слова, оформлені за допомогою суфікса **-ek** (*bobek*, *šípek*, *mandaríněk*).

За допомогою суфікса **-in-a** оформлено більшість назв кущових ягідних рослин праслов'янського походження, відомих в усіх сучасних слов'янських мовах. Цей словотворчий формант є одним з найпродуктивніших при творенні лексем зазначеної групи. Слід зауважити, що у праслов'янській мові суфікс **-in-a** найчастіше було вживано для утворення найменувань чагарників та кущів, які займають великі площі, наприклад: *malina*, *kalina*, *ostružina*, *žeravina* [2, 129]. У сучасній чеській мові зазначені назви вже втратили первинну мотивацію.

Суфікси **-áč**, **-ák**, **-átko**, **-če**, **-ec**, **-ek**, **-(n)íc-e**, **-uš-e**, **-yně** при творенні дендронімів у чеській мові виявилися малопродуктивними.

Суфікс **-ík** зустрічаємо у відсубстантивних іменниках на позначення фруктових дерев *citroník* (синонім до *citronovník*), *marhaník* та у лексемах *řečík*, *maliník*.

Суфікс **-ník** (варіант суфікса **-ík**) є іншим спеціалізованим суфіксом для творення назв дерев та кущів у чеській мові. За допомогою зазначеного афікса утворено відприкметникові назви. Від прикметників праслов'янського походження *malinový*, *ostružinový*, *trnový* утворилися назви кущів *malinovník*, *ostružinovník*, *trnovník*; крім цього, *mandlovník* від *mandlový*; *citronovník* від *citronový*; *pomerančovník* від *pomerančový*; *oranžovník* від *oranžový*; *fíkovník* від *fíkový*; *datlovník* від *datlový*; *morušovník* від *morušový*; *kavovník* від *kavový*; *čajovník* від *čajový*; *kokosovník* від *kokosový*; *kakaovník* від *kakaový*; *banánovník* від *banánový*; *mangovník* від *mangový*. За допомогою суфікса **-nuk** утворено відсубстантивні назви кущів *jahodník*, *skalník*, *kysilník*, *ořešník*, а також *granátník*.

Отже, за допомогою суфіксів **-oň (-eň)** утворено назви здавна відомих та поширених на території Чехії фруктових дерев: *hrušeň*, *broskvoň*, *kdouloň*, *slivoň*, *višeň*, *třešeň*, *morušeň*, *smokvoň*. Суфікс **-ík (-ník)** вживається переважно для утворення назв рослин, які на певній території у природному стані не зустрічаються і здебільшого не культивуються, але їх плоди широковідомі: *mandlovník*, *citronovník*, *pomerančovník*, *oranžovník*, *fíkovník*, *datlovník*, *morušovník*, *kavovník*, *čajovník*, *kokosovník* (*kokosník*), *kakaovník*, *banánovník*, *mangovník*, *granátník* (*granátník*), *olivovník* (*olivník*), *smokovník*, *kaštanovník*, а також *ebenovník*. Це дозволяє нам розглядати суфікси **-oň (-eň)** та **-ík (-ník)** як суфікси-синоніми з певною спеціалізацією.

У досліджуваній лексико-тематичній групі складні назви плодово-

ягідних дерев та кущів становлять порівняно невелику кількість. Складні назви утворено шляхом основоскладання, яке, на відміну від афіксального, що є основним способом морфологічного словотвору в сучасній чеській мові, не таке поширене, як у деяких інших мовах, наприклад, німецькій.

За походженням серед чеських дендрономів, утворених внаслідок основоскладання, вирізняємо власне чеські (*zimostráz, zimolez, zimozel, trnoslívka, kosodřevina, jasanojavor*) та кальки (*nahovětvec*).

Похідними також є складені назви, які становлять у чеській мові досить численну групу. До них належать народні назви, більшість з яких була відома ще у старочеській мові: *babí jahoda, černá jahoda, chlupatá jahoda, lesní jahoda, medvěžie jahoda, mořská jahoda, podzemská jahoda, psí jahoda, stračí jahoda, travná jahoda, zahradní jahoda, židovská jahoda, koňský kaštan, žlutý bodlák, ptačí zob, žlutý zob, Adamovo jablko, granatové jablko*; назви номенклатурного характеру: *oliva česká, oliva stříbrná, oliva voňavá, topol černý, borovice lesní, borovice horská, bez černý, bez červený, jasmín pustoryl, citlivka stydlivá, kokosovník ořech, citroník bergamota, slivoň myrobalán, ostružiník moruška, meruzalka zlatá, marhaník granátový, citroník největší, citroník čínský, brusnice borůvka, svída dřín, borovice sosna, borovice limba, jirovec maďal*. Деякі складені назви порівняно недавно з'явилися в чеській мові: *hurma albanská, tomel japonský, ebenový strom*.

Двокомпонентні утворення, що вживають у чеській мові на позначення дерев та кущів, утворено за кількома моделями:

1. прикметник + іменник (*babí jahoda, černá jahoda, chlupatá jahoda, lesní jahoda, ptačí zob, žlutý zob*);

2. іменник + прикметник (*borovice lesní, borovice horská, bez černý, bez červený, citlivka stydlivá, meruzalka zlatá, marhaník granátový*);

3. іменник + іменник (*brusnice borůvka, svída dřín, borovice sosna, borovice limba, jirovec maďal*).

Утворення назв за моделлю „прикметник + іменник” властиве, насамперед, для народної номенклатури. Як зазначає А. Шамота, іменник у таких назвах, як *černá jahoda, chlupatá jahoda*, виконує не просто метонімічну функцію, а служить вказівкою на те, яка саме частина цієї рослини має ту чи іншу ознаку, те чи інше призначення або ж не підлягає вживанню [3, 36-37]. Роль прикметника – підкреслити ті чи інші зовнішні (або внутрішні) особливості предмета, вираженого іменником.

У розглянутих двокомпонентних дендрономенах прикметники найчастіше вказують на: а) колір рослини чи плоду: *černý klen, žlutý zob, žlutý bodlák, černá jahoda, červená jahoda, černý (žlutý, červený) rybíz, zelené mandle, modrý (bílý) bez*;

б) особливості зовнішнього вигляду (у таких назвах часто відбито подібність рослини чи плоду до інших предметів): *chlupatá jahoda*, *kněžské (pánovy) čepičky*, *panáčková koruna*;

в) територію поширення (або походження) рослини: *lesní jahoda*, *planý (divoký) kaštan*, *mořská jahoda*, *zahradní jahoda*, *planá třešeň*, *polní (divoká, planá) růže*, *vlašský ořech*, *gdaňský hranáč*, *český jasmín*, *alpská růže*;

г) їстівність чи неїстівність плодів (часто через асоціації з представниками тваринного світу): *medvězie jahoda*, *psí jahoda*, *ptačí zob*, *koňský kaštan*, *ovčí (jelení) hubičky*, *vlčí lýko*, *vlčí divoký pepř*, *hadí střešně*, *židovská jahoda*, *Adamovo jablko*.

За моделлю „іменник + прикметник” утворено одиниці сучасної чеської ботанічної номенклатури. Такі назви зустрічаємо у науковій ботанічній літературі, у мові садівників: *oliva voňavá*, *borovice lesní*, *borovice horská*, *bez černý*, *citlivka stydlivá*, *meruzalka zlatá*, *marhaník granátový*, *citroník největší*, *citroník čínský*. Варто зазначити, що ця група чеських дендрономів є дуже чисельною. Це пояснюється тим, що відносний прикметник, котрий входить до складу назви, може вказувати на будь-яку особливість рослини. Найчастіше у назві відбито: а) колір рослини чи її плодів: *topol bílý*, *bez černý*, *borovice černá*, *jedle bělokorá*, *smrk bílý*, *rybíz červený*, *rybíz růžový*, *angrešt zelenoplodý*; б) територію поширення (або походження) рослини: *jedle kavkazská*, *topol kanadský*, *jeřáb moravský*, *jahodník zahradní*, *maliník lesní*, *jilm polní*; в) зовнішні (або смакові) особливості плоду чи рослини: *jalovec obecný*, *jalovec nízký*, *jahodník velkoplodý*.

Утворення дендрономів шляхом поєднання двох іменників, за даними Б. Поштолкової та М. Роудни, є досить поширеним способом словотворення у сучасній чеській ботанічній та зоологічній номенклатурі [4, 50]. У такий спосіб утворено назви, що вживають у науковій ботанічній номенклатурі: *borovice sosna*, *borovice kleč*, *vrba jóva*, *citroník limon*, *jeřáb mišpulka*, *meruzalka rybíz*. Обидва узгоджувані іменники в таких назвах мають єдине значення, тобто ні перший, ні другий складник не виконує атрибутивної ролі.

У результаті здійсненого словотвірного аналізу чеських дендрономів виділяємо найменування, утворені способом суфіксації (*mandlovník*, *citronovník*, *broskvoň* та ін.), складені (*babí jahoda*, *bez černý*, *bez černý* тощо) та складні (*zimostráž*, *zimolez*) назви. Помітною є спеціалізація суфіксів, що вживаються для утворення дендрономів, а саме: **-ík**, **-ník** – для назв дерев та кущів (*citroník*, *čajovník*, *granátník*); **-oň**, **-eň** – для назв плодових дерев (*hrušeň*, *broskvoň*). Складені двокомпонентні дендроними утворено за кількома моделями: а) прикметник + іменник (*černá jahoda*, *lesní jahoda*, *ptačí zob*); б) іменник + прикметник (*bez červený*, *citlivka stydlivá*, *meruzalka zlatá*); в) іменник + іменник (*brusnice borůvka*, *svída dřín*, *borovice sosna*).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нецименко Г.П. Закономерности словообразования, семантики и употребления существительных с суффиксами объективной оценки в современном чешском языке / Г.П. Нецименко // Исследования по чешскому языку. Вопросы словообразования и грамматики. – М.: АН СССР, 1963. – С. 147-151; 2. Тимко О. Ботанична і зоологічна номенклатура бачванських руснаків / О. Тимко. – Ужгород: УДУ, 1996. – 169 с.; 3. Шамота А.М. Назви рослин в українській мові / А.М. Шамота. – К.: Наукова думка, 1985. – 162 с.; 4. Poštolková B., Roudný M. O české terminologii / B. Poštolková, M. Roudný. – Praha: Academia, 1983. – 51 s.

Гончаренко А.В. (Київ, Україна)

Лексические разночтения в редакциях Киево-Печерского патерика

У статті на прикладі різночасових редакцій Києво-Печерського патерика аналізуються лексичні різночитання, що свідчать про формування явища лексичної синонімії в давньоруській мові.

Ключові слова: *лексичні різночитання, сема, Києво-Печерський патерик.*

В статье на примере разновременных редакций Киево-Печерского патерика анализируются лексические разночтения, свидетельствующие о формировании явления лексической синонимии в древнерусском языке.

Ключевые слова: *лексические разночтения, сема, Киево-Печерский патерик.*

The article deals with different time publications of the Lives of Fathers in the Kiev Monastery of the Caves. Under analysis are the different lexical wordings which testify in favour of the phenomenon of lexical synonymy in the Old Russian language.

Key words: *lexical different wordings, seme, the Lives of Fathers, the Kiev Monastery of the Caves.*

Большинство известных сегодня памятников древнерусской письменности, как правило, дошли до нашего времени в различных списках и редакциях, составляемых часто на разных территориях государства на протяжении всей истории их бытования. При сопоставлении списков одного памятника нередко обнаруживаются разночтения. Их появление связано со стремлением переписчиков дать истолкование слова, конкретизировать и упростить его. В плане содержания такие языковые изменения не играют весомой роли, но представляют значительный интерес при лингвистическом рассмотрении. Подобные явления имеют существенное значение при выявлении основных тенденций в истории развития языка.

Проблема интерпретации лексических взаимозамен восходит к работам академика И.В. Ягича. Однако до настоящего времени терминологический статус понятия «лексические разночтения» не имеет однозначного определения. В рамках нашего изложения остановимся на точке зрения, принимаемой